

ORTA VE GEÇ TUNÇ ÇAĞLARINDA ÇUKUROVA VE BATI ANADOLU'YA GENEL BİR BAKIŞ

Arş. Gör. Özlem OYMAN-GİRGİNER

Çukurova Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı
arinna55@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmada, Çukurova Bölgesi ve Anadolu'nun batı kesiminde yer alan M.Ö.II. binde yerleşmelere sahne olmuş belli başlı merkezlerde açığa çıkartılan arkeolojik verilerin olası ilişkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çukurova Bölgesi Orta Tunç Çağı'ndan itibaren daha çok Suriye-Filistin'e yönelik bir kültürün etkisindedir. Bölgede gelişen Hurri etkisi sonucu Kizzuwatna Devleti kurulmuş ve bölge daha çok Hitit Devletiyle ilişki içinde bulunmuştur.

Bu dönemlerde Ege Bölgesi'nin ilişki yönü ise, adalar ve Kıta Yunanistanı'na doğrudur. Bilindiği gibi, Ege Bölgesi'nde M.Ö.II. binin son çeyreğinde Miken Kolonilerinin yoğun bir etkisi söz konusudur. Ancak, farklı kültürel etkilerin içinde olan bu iki bölgenin, bu çağda yoğun ilişkileri kesintiye uğramıştır. Bu çalışma kapsamında incelenen iki bölgenin başlıca merkezleri arasında ele geçen buluntular ışığında yapılan değerlendirmeler de bunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çukurova, Ege, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı.

A COMMON VIEW TO ÇUKUROVA AND WESTERN ANATOLIA IN MIDDLE AND LATE BRONZE AGES

ABSTRACT

In this article the principal centers in both regions from the II. Millennium BC are studied.

The Çukurova Region was mostly under the influence of the Syrio-Palastine Cultural Region in the Middle Bronze Age. Rich Hurrian Cultural owing to the superiority of the influence in this region, the Kizzuwatna State was established; on the other hand the region had later close relationships with the Hittite State.

The contact with the Aegean comprises also the islands and the mainland Greece. There is a deep influence of the Mycenaean colonies in this region in the last quarter of the II. Millennium BC. The dense relationship between these two regions, which were under different cultural influences was interrupted in this period. The evaluations made in the light of the finds from the principal centers of both regions prove this result concluded in this article.

Keywords: Çukurova, Aegean, Middle Bronze Age, Late Bronze Age.

GİRİŞ

Çukurova'nın Jeomorfolojisi

Çukurova olarak tanımladığımız bölge, Orta Anadolu'yu Doğu Akdeniz, Suriye ve Mezopotamya'ya; Mezopotamya'yı da Orta Anadolu, Batı Anadolu ve Ege dünyasına bağlayan yollar üzerinde yer alır. Gülek Boğazı (*Pylai Kilikias*), Tarsus'tan Toros Dağları içinden güneye geçişi sağlayan ana geçitlerden biridir. Ovanın diğer ucundaki Beylan Geçidi (*Topboğazı-Pylae Cilicia*) ise, Amanos Dağları içlerinden; Suriye, Mezopotamya ve Mısır'a ulaşan rotayı çizmektedir. Çukurova, Gülek Boğazı ve Göksu Vadisi ile İç Anadolu'ya, Bahçe Geçidi ile Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya; Beylan Geçidi ile de Amik Ovası'na ve gene Suriye-Mezopotamya ve Fenike sahillerine bağlantıyı sağlar (Ünal, 1997 a: 143 vd; Ünal, 2000a: 25) (**Hrt.1**). Bu konumuyla çevre kültür bölgeleri arasında aracı rolünü üstlenmiş olan Çukurova, yüzyıllardan beri birçok medeniyetin ayak izlerini taşımış ve bu izlerin aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Çukurova, günümüzde kuzeyde Toros Dağları (Bolkar ve Aladağlar), doğuda Amanoslar, batıda yaklaşık olarak Tarsus Ovası'nın bittiği yer veya Mersin civarı ve güneyde Akdeniz ile çevrilidir (Ünal, age, 23; Ovalarla ilgili bk: Girginer, 2000: 71 vd) (**Hrt.2**). Ancak M.Ö.II. binde Kizzuwatna, (**Hrt.3**) M.Ö.I. binyılda ise Hilakku (Neumann, 1979: 429-437; Georgacas, 1971: 106-107, 112 ve 119; Jasink, 1995: 125 vdd.; Bryce, 2003: 102 vdd) ve Hume (Ünal-Girginer, Baskıda) veya Que'den (Goetze, 1962: 48 vd; Lemaire, 1991: 267 vd) sonra Kilikya isimleriyle karşımıza çıkan Çukurova Bölgesi, M.Ö.II. binde günümüz sınırlarının aksine daha geniş bir coğrafi alanı kapsamaktaydı. Tarih boyunca devam eden siyasi dengelerin değişmesi nedeniyle Kilikya'nın sınırları politik sınırlara bağlı kalmamış, o nedenle Toroslar boyunca nitelendirilmiştir. Toprakları Amanos'u ve deniz boyunca uzanan alanları kapsamış ve Güneydoğu Anadolu içlerine kadar uzanmıştır. Batıda ise bu alan Pamfilya bölgesinde yer alan bugünkü Antalya'nın Alanya (*Korakesion, Coracesium*) İlçesi'ne kadar uzanmıştır (Erzen, 1940: 1; Magie, 1950: 266).

Günümüz fiziki haritasında da görülebildiği gibi bu bölgenin doğusu ovalık (Çukurova), batısı ise sarp, dağlık ve taşlıktır. Bu sebeple erken dönemlerde ve tarihi çağlarda özellikle bölgenin doğusu yerleşime sahne olmuştur. Eski Grek ve Romalı yazar ve coğrafyacılar Kilikya'yı iki bölgeye ayırmışlardır. Herodot, Ptolemeos ve Strabo gibi antik yazarlar, bölgenin batısında yer alan ve Dağlık Kilikya olarak tanımlanan bölümünü Tracheia (*Κιλικία τραχέα*) veya Oreine Kilikya (Grekçe *ορεινή Κιλικία*), ya da Cilicia Aspera (Osmanlı Döneminde Taşeli) (Bazin, 1991: 243 vd); doğudaki Ovalık Kilikya olarak tanımlanan ovalık kısmını ise Pedias (*Κιλικία πεδία*) veya Idios Kilikya ya da Cilicia Campestris (**Hrt.4**) olarak isimlendirilmişlerdir (Erzen, age, 14, 27).

Çukurova olarak adlandırılan Ovalık Kilikya esas olarak Mersin'deki ovayla başlar ve doğu-batı yönünde 200 km. uzanır. Ancak son araştırmalarda bu sınır batıda Taşucu'na kadar çekilmiştir (Ünal-Girginer, ay.). Bu ova günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da Anadolu'nun en verimli ovasını oluşturur. Bunun nedenlerinden biri Ovalık Kilikya boyunca akan Tarsus Çayı (Kydnos), Seyhan (Saros), Ceyhan (Pyramos) ve

Delicay (Pinaros) nehirlerinin bölgeyi sulamasıdır (Erzen, age, 16). Bu nehirler iklimin de etkisiyle Çukurova'yı oldukça verimli ve önemli kılmaktadır. Seyhan ve Tarsus Çayı Toroslar'dan kaynağını alırken, Ceyhan Anti-Toroslardan (Binboğa Dağı) kaynağını almaktadır. Bu nehirlerin tarihi dönemlerde nehir yataklarını ve akış yönlerini birkaç kez değiştirdiği bilinmektedir (Seton-Williams, 1954: 121; Göney, 1976: 14-24).

Ceyhan Nehri, kaynağından çıktıktan sonra Çukurova'ya iner ve Misis Dağları'nın batısından güney-güneybatı yönünde bir müddet aktıktan sonra, bu yükseltinin doğusuna geçip Karataş (Magarsos) ile Yumurtalık (Aegaea) arasındaki Hurma Boğazı'ndan denize dökülür (Hrt.4). Nehrin günümüzde yüzeyden izlenebilen en eski yatağının şu anda Karataş'ın batısında yer alan Akyatan Lagün Gölü'nün bulunduğu alanın hemen hemen batısında olduğu ve nehrin buradan o andaki denize ulaştığı gözlenmektedir. Daha sonraları Misis Dağları'ndaki erozyon ve nehrin bu kısmı doldurması veya başka bir nedenden dolayı, nehir günümüzde döküldüğü alana doğru akmaya başlamıştır. Bu yükselminin doğu kesimine akmaya başladığında ilk olarak küçük boyutlu bir delta oluşturmuş, sonra Yumurtalık Körfezi'ne doğru, daha sonra ise tekrar güneye doğru akmıştır. Seyhan (Samri/Saros) Nehri de Ceyhan gibi çeşitli yatak değişimlerine sahne olmuştur. Seyhan'ın gözlenebilen en eski yatağı Karataş ile Tarsus arasında yer alan Tuzla civarında bulunmaktadır. Seyhan Nehri'nin buraya aktığı sırada oluşturduğu deltanın günümüzde kıyı çizgisinin ilerisinde olabileceği düşünülmektedir. Daha sonra Seyhan Nehri batıya doğru yatak değiştirmiş ve günümüzde aktığı bölgeye gelmiştir (Gürbüz, 1997: 178-182).

Ege Bölgesi'nin Jeomorfolojisi

Ege Bölgesi ise adını, batıda kendisine komşu olan denizden alır ve bu deniz kıyılarından içeriye doğru derin bir şekilde sokulur. Bölge kuzeyde Marmara bölgesine komşudur. Burada iki bölgeyi ayıran sınır doğu-batı doğrultusunda düz bir çizgi olmayıp geniş girinti ve çıkıntılar meydana getirir. Batıda Baba Burnu'ndan başlayan sınır, Edremit Körfezi kuzeyinde yükselen ve Biga yöresinin en kuvvetli rölyefini teşkil eden Kaz Dağı'na dayanır.

Ege Bölgesi'ni İç Anadolu'dan ayıran uzun sınır çizgisi güneydoğuya doğru uzanır; böylelikle İçbatı Anadolu eşiğinin bütünü ile Ege Bölgesi'nde bırakıldığı görülür. Bunun sonucunda, Eskişehir'in güneybatısındaki Türkmen Dağı ile Afyon'un kuzeydoğusundaki Emir Dağı Ege Bölgesi sınırları içinde kalır, fakat sözü geçen eşiğin güneydoğuda son belirtisini meydana getiren Emir Dağı'ndan sonra sınır çizgisi bir yarım daire çizip güneybatıya döner. Daha sonra Bolvadin'in hemen doğusundan geçip Sultan Dağları'nın kuzey ucuna ulaşır.

Ege Bölgesi'ni Akdeniz bölgesinden ayıran sınır, Dinar'ın batısındaki büküntü bir tarafa bırakılırsa, Sultan Dağlarının kuzey ucu ile Akdeniz kıyısında Köyceğiz Gölü batısına kadar önemli değişiklik göstermeden kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanır. Bu çizginin batısında önce Dinar hizalarına kadar İçbatı Anadolu eşiğinin yüksek toprakları yer alır, daha sonra ise yüksek alanlar arasına iyice sokulmuş oluk şekilli çukur ovalar bulunur (Darkot-Tuncel, 1988: 1-2). Oluk şekilli çukurların bazıları Ege bölümünü boydan boya yarıp İçbatı Anadolu'nun kenarına kadar uzanır (Gediz ve Büyük Menderes Ovaları) bir kısmı ise içeri sokulmazlar (Bakırçay ve Küçük Menderes Ovaları) (Darkot-Tuncel, age, 6).

Bakırçay Ovası, iki tarafındaki dağlık arazinin doğrultusuna bakmadan, bunları doğu-batı doğrultusunda keser, aluvyal tabanı ile kenar yamaçlar arasında yer yer taraça düzlükleri görülür (Darkot-Tuncel, age, 7).

Daha güneyde Ege Bölgesi'nin önemli oluk vadisi olan Gediz Ovası bulunur (Darkot-Tuncel, ay.). Gediz Deltası, 400 km² genişlikte bir yer kaplamaktadır. Delta, güneyde Bozdağları'nın dik yamaçlarına dayanmakta, güneydoğuda ise, Manisa Dağı'nın batı uzantısı olan Yamanlar Dağı ile sınırlanmaktadır. Kuzeydoğuda, Dumanlı Dağ arasında girerek daralan ova, bu kesimde yerini Gediz Boğazı'na bırakmaktadır. Gediz Ovası, Manisa Dağı'nın bulunduğu yerde ikiye ayrılmıştır. Bir kolu güneye uzanarak Kemalpaşa Ovası'nı oluşturmuş, diğer kolu ise Manisa Dağı'nın kuzeyine uzanarak Akhisar Ovası'yla birleşmiştir. Bu bölgede, Dumanlı ve Yamanlar Dağları arasında Menemen Boğazı'ndan geçen Gediz Nehri, geniş bir kıyı ovası görünümündeki Menemen Ovası'na açılmaktadır. Ovanın kuzeybatı kısmı Foça tepeleriyle çevrilidir. Batıda ise Gediz Vadisi'nin denizle çevrili geniş ve tepelik bir alan oluşturduğu gözlenmektedir (Günel, 1999 a: 15; ayrıca bk: Erinç, 1955: 4-5; Darkot-Tuncel, age, 21).

Büyük Menderes Ovası, Ege bölgesinde İçbatı Anadolu'ya doğru en fazla sokulan oluk vadidir; kuzeyinde Aydın Dağları kesintisiz uzandığı halde, güneydeki Menteşe yöresindeki dağların kenarı Büyük Menderes Ovası'na açılan Karacasu, Bozdoğan ve Çine Ovaları ile kesintiye uğrar. Büyük Menderes Ovası, batıda Gümüş Dağı kütesinin meydana getirdiği engele rastlayıp güneybatıya yönelerek bir delta ile Milet'in aşağılarında sona erer (Darkot-Tuncel, age, 9).

Küçük Menderes Ovası, bir tek kütle meydana getiren Bozdağlar ile Aydın Dağlarını birbirinden ayırır. Ova doğuda, Dağ Derbent boyuna vadisi ile uzanır; batıda ise Torbalı ötesinde İzmir Körfezi'ne doğru açılan Cumaovası'na (Menderes) geçilir. Ödemiş önünden ve Bayındır ile Tire arasından geçen Küçük Menderes yatağı ise karşısına çıkan Alaman Dağı eski kütesi ile Aydın Dağlarının batı kenarı arasındaki bir boğazda sıkışır ve Selçuk önlerinde delta ovasına açılır (Darkot-Tuncel, age, 8-9) (Hrt.5).

M.Ö.II. BİNDE ÇUKUROVA VE BATI ANADOLU'NUN SİYASİ YAPISI

Kısaca coğrafi özelliklerini ortaya koyduğumuz her iki bölge arasında Erken Tunç Çağı olarak adlandırılan M.Ö.III. binyıl süresince yoğun bir ilişki söz konusudur (Bk: Mellink, 1986: 139 vd; Mellink, 1989: 319 vd; Mellink, 1992: 207 vd; Mellink, 1998: 1 vd). Ancak Orta ve Geç Tunç çağlarını kapsayan M.Ö.II. binyıl süreci içinde bu ilişkinin yoğunluğunun azaldığı gözlenmektedir. Bu gerçeğin bir nedeni olarak her iki bölgenin farklı kültürlerin etkisi altında kalmış oldukları söylenebilir. M.Ö.II. binyıl içinde Anadolu Platosu'nun özellikle orta bölümü yoğun bir şekilde Hititler'in etkisindedir. Çukurova Bölgesi ise her dönemde stratejik konumu dolayısıyla, bir şekilde Hititler'in kontrolü altında tutmaya çalıştığı bir bölge olmuştur.

M.Ö.II. binyıla damgasını vuran en önemli olaylardan biri Hitit Devleti'nin kuruluşudur. Eski Hitit Devleti yaklaşık olarak M.Ö. 1650 yıllarında Kızılırmak kavsi içinde kalan alan ile Tuz Gölü'nün güneyindeki ovayı kapsayan bir alanda kurulmuştur. Söz konusu bu bölge doğuda Anti-Toroslar ve uzantısı olan dağlar, güneyde Toroslar, batı ve kuzeyde dağlık haldeki dağlarla çevrilidir. Kuzeydeki ve güneydeki sahil bölgeleri Hitit yerleşim alanına dahil değildir. Anadolu yarımadasının batı yarısı ise,

uzun dönemler boyunca Hititler'in rakibi olan Arzawa Krallığı'nın yerleşim alanı olmuştur (Gurney, 2001: 26) **(Hrt.6)**.

Genellikle Gediz ve Menderes Vadisi'yle yani, Lidya çevresiyle (Karauğuz, 2002: 107; ayrıca bk: Macqueen, 1986: 38 vd; Bryce, 1974: 103; Koşak, 1981: 12; Forlanini, 1998: 219-220) eşitlenen Arzawa (Karauğuz,ay.; ayrıca bk: Garstang, 1941: 17 vd, Mellaart, 1993: 417) Pamphylia Bölgesi'nde de (Karauğuz,ay.; ayrıca bk: Goetze, 1928: 148, 152; Goetze, 1940: 23, Garstang, 1943: Harita, Goetze, 1957: 49, 84, 102) aranmıştır.

Arzawa olarak adlandırılan bölgede yazılı kaynaklar ele geçmemiştir. Karabel ve Afyon civarında bulunan Hiyeroglif Luwicesi yazıtlar ve son yıllarda Bafa Gölü yakınlarında Beşparmak Dağlarında keşfedilen grafitiler (Peschlow-Bindokat, 2002: 211 vd) ve menşei kuşku bazı hiyeroglifli mühürler (Hawkins, 1998: 131) de bölge tarihindeki boşlukları doldurmada yetersizdir ve ancak yayılım alanına ışık tutar niteliktedir. Bu nedenle bölge tarihini aydınlatan bilgiler Boğazköy-Hattuşa'da bulunan çivi yazılı belgelerden gelmektedir. Hattusa kökenli metinler yanında Arzawa adı sadece birkaç defa Mısır'daki Amarna metinlerinde de geçer (Knudtzon, 1908-1915; 31-32). Alalah IV. Tabakada ele geçen iki metinde de Arzawa adı geçmektedir (Wiseman, 1953: 177 29; 298 16). Meskene-Emar'da da ele geçen bir adet metin dışında (Marín, 2001: 40) Mezopotamya ve Kuzey Suriye kökenli arşivlerde Arzawa adı geçmez (Ünal, 2003: 1).

Hititler Arzawa'nın Anadolu'nun batısındaki en güçlü devlet olmasını engelleyememiştir. M.Ö.16.yy.'da Karadeniz'den gelerek Kızılırmak kavsının kuzeyine yerleşen ve M.Ö.14.yy.'ın ilk çeyreğinde başkent Hattusa için büyük bir tehlike teşkil eden Kaskalar'ın varlığı nedeniyle, Hitit askeri güçlerinin kendi ülkelerinin çekirdek bölgesini korumak amacıyla devreye sokulmasını gerekmiştir. Bu durum Arzawa'ya, topraklarını II.Tudhaliya zamanında Kaska Bölgesi'ne ve Hititler'in Aşağı Ülke'sine kadar genişleme imkanı sağlamıştır (Starke, 2001: 37; Ünal, 2002: Harita) **(Hrt.6)**. Kendisinden en az dört nesil sonra yaşamış sonraki kral III.Hattusili'nin bir fermanında Hitit Ülkesi'nin düşmüş olduğu bu kötü durum ve karşı karşıya kaldığı tehditler dramatik bir şekilde anlatılmıştır (Ünal,age, 136; ayrıca bk: KBo 6.28 Öy.6 vdd; Goetze, 1940, 21 vd). Buna göre Arzawa'nın Aşağı Ülke'ye doğru uzandığı ve Arzawalıları tarafından Bor-Kemerhisar-Tyana yakınlarındaki Tuwanuwa'da (Ünal,ay.) bir sınır karakolu kurdukları anlaşılmaktadır (Karauğuz,age, 108; ayrıca bk: Laroche, 1971; Laroche, 1972: 94 vd; KBo VI 28; Bryce,age, 105).

Ayrıca Suğla Gölü'nün doğu kenarındaki Ortakaraviran Höyük'te bulunduğu belirtilen ve Mira-Kuwaliya Beyi Mashuuluwa'ya ait olan (?) bir bulladan (Karauğuz,ay.; ayrıca bk: Mellaart, 1954: 240; Mellaart, 1959: 32 figür I), Arzawa sınırlarının zaman zaman Suğla Gölü civarlarına kadar uzanmış olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı olacaktır ki, bölgede bulunan, Eflatunpınar ve Fasıllar anıtlarının Arzawalı tanrılar için Hititler tarafından yaptırıldığı kanaati birçok araştırmacı tarafından paylaşılmıştır (Karauğuz,ay.; ayrıca bk: Mellaart, 1962: 113).

Bilindiği üzere bu anıtlar Tarhuntassa ve Hulaya Nehri Ülkesi sınırları içinde kalmaktadır. Böylece Eflatunpınar Anıtı Hititler'in Arzawa'ya, Fasıllar Anıtı da güneye yani Kizzuwatna'ya geçişte, kurdukları açık hava tapınakları olarak işlev görmüş olmalıdır (Karauğuz,ay.; ayrıca bk: Karauğuz, 2000: 169).

Kizzuwatna'nın güneydoğu sınırını oluşturan Konya Bölgesi (muhtemelen Tarhuntas-Hulaya Nehri Ülkesi), daha çok Batı Anadolu ile ilişki içinde olmuştur. Şüphesiz bunda aşılması oldukça zor Toroslar yanında, Kizzuwatna'nın II.Tuthaliya veya I.Suppiluliuma döneminde başlayan Hatti'ye ilhakının da büyük rolü vardır (Karağuz, 2002: 45; Karağuz, 2000: 230).

Arzawa'nın en güçlü olduğu dönemde, Anadolu'daki güç dengesi Hititler'in lehine değişmeye başlamıştır. Bugün Çukurova olarak bilinen Kizzuwatna Ülkesi'nin, II.Tuthaliya döneminde Hattusa'ya bağlanması için ilk adımlar atılmıştır. Arzawa'nın Hititler tarafından yok edilmesi II.Mursili döneminde gerçekleşmiştir. II.Mursili'nin iktidarının üçüncü yılında, büyük bir seferle öncelikle Ahhiyawalılar'ın yönetimindeki Milawanda çökertilmiştir. Milet'in birinci ve ikinci Miken yerleşim evreleri arasındaki yangın tabakasıyla bu olayın arkeolojik açıdan da ortaya konduğu sanılmaktadır (Starke, 2001: 38; ayrıca bk: Greaves, 2003).

Milet'deki bu Hitit bağlantısı kısmen Miken şehir surunda da gözlenmektedir. Bu duvar, bilinen Miken sur yapı sistemi ile Hitit sur yapı sisteminden izler taşımaktadır. Sur burçlarında dizgisel bir düzende donatılmış olmaları dolayısıyla, Miken surlarından çok Hitit surlarına yakınlık gösterse de, Doğu'dan gelen bir etkinin varlığı düşünülemez (Naumann, 1998: Ek bölüm 1; ayrıca bk: Voigtlaender, 1975: 17 vd).

Aynı dönemde Batı Anadolu'daki diğer siyasi güçler arasında Ahhiyawa ve Milawanda kenti yer almaktadır. M.Ö.13.yy.'a ait Hitit kaynakları Milawanda'dan, Ahhiyawa Ülkesi'nin doğrudan yönetilen bir bölge olarak bahsetmektedir (Starke, ay.).

Ahhiyawa'nın çok tartışmalı olmakla birlikte yerleştirilmek istendiği coğrafi bölgeler Güney Anadolu (Pamfilya), Güneybatı Anadolu, Rodos, Ege Adaları ile geniş anlamda Ege Bölgesi, Marmara Bölgesi ve hatta Gelibolu Yarımadası'nı kapsamaktadır (Ünal, 1991: 16 vdd; Ünal, 2001: 244 vd; Çapar, 1981-1982: 387 vd). Bu geniş yelpaze içerisinde bir tercih yapmak oldukça güç olmakla birlikte, Orta Anadolu'dan ulaşılması oldukça güç Bodrum Yarımadası'nın Rodos ve Kikladlar gibi, arkasındaki adalarla birlikte Ahhiyawa etkisi altında bulunmuş olduğu bir hipotez olarak kabul edilebilir (Ünal, 2002: 117).

Çukurova Bölgesi ise, bugüne kadar tespit edilebilen en eski ismiyle M.Ö.II. binde Kizzuwatna (Goetze, 1940: 4; Kronasser, 1966: 15vd; del Monte-Tischler, 1978: 211-215) olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceleri bölgenin Kizzuwatna olarak isimlendirilmesi nedeniyle bazı tartışmalar olmuş, bazı yazarlar Kizzuwatna'yı Pontus Bölgesi'ne yerleştirmiş, bazıları da Kilikya Bölgesini de kapsayan Akdeniz'e lokalize etmişlerdir. Bu sorun A. Goetze tarafından tartışılmış ve Kizzuwatna'nın güneyde olduğu onaylanmıştır (Goetze, 1940; Seton-Williams, 1954:124). Aslında birçok tarihi ve coğrafi haber ve arkeolojik kalıntılara dayanarak Kizzuwatna'yı günümüz Çukurova'sına ilk olarak yerleştiren A. Goetze değil, A. T. Olmstead olmuştur (Olmstead, 1922: 230, dn. 4; ayrıca bk: Ünal-Girginer, Baskıda). Goetze bahsettiğimiz ve bugün bile standart olarak kabul edilen araştırmasıyla bu fikri sadece genişletmiş ve daha geniş bir araştırmacı kitlesine kabul ettirmiştir (Ünal, 2000a: 27; ayrıca bk: Goetze, age, 1, dn.2 ve Garstang, 1942: 233 vd).

Kizzuwatna, M.Ö.II. binde konumu ve dinsel niteliğinden dolayı Hititler için oldukça önem taşıyan bir bölge olmasının yanında önemli bir Hurri Krallığı'nı ve dolayısıyla da Hurri Kültürü'nü topraklarında yaşatmıştır. Bu krallığın dinsel açıdan en

önemli merkezi Kummanni'dir (Girginer, 2004: 311 vd; özellikle bk: Girginer, 2005: 377 vd ve Ünal-Girginer,ay; Lebrun, 2001: 87 vd). Hitit kralları da aynı nedenden dolayı bölgeye büyük önem veriyorlardı. Örneğin; Suppiluliuma ve eşi Kraliçe Henti, bir prens ve Muhafız Kıtası subayı ile birlikte oğulları Telipinu'yu yerel Kizzuwatna tanrıları Hepat ve Sarumma için Rahip-Kral olarak atamışlar ve ona Hattusa'daki hanedana sadakat yemini ettirmişlerdi (KUB 19.25,26, Ünal, 2000 b: 57); ki bu tanrılardan Hepat, Hava Tanrısı Tesup'un da olduğu gibi, Hurrice isimlerdir ve bu tanrılar Hurri kimliğiyle Hitit panteonunun en önemli tanrıları olmuştur (Ünal, 1997b: 23). Yine Hitit kralı II.Mursili bayram ve ayin kutlamak ve bir keresinde de büyü ve tıpla tedavi görmek üzere sayısız kez Kizzuwatna'ya gitmiştir. II.Muwattalli ise güneye Tarhundassa'ya taşınmış, bu sırada Hattusa'da ne kadar tanrı varsa hepsini bu bölgeye taşımış, bazılarını da Kummanni'ye getirmiş ve onlar için mutlaka yeni tapınaklar yaptırmıştı. (Ünal, 1974; I ,75 vdd; KUB 31.14(+) KBo 22.11,12 vdd; KBo 11.1 i 20; Ünal, 2000 b: 57-58).

Hatta Hattuşa'da M.Ö.13.yy.'da bir de Kizzuwatna mahallesi olduğu öne sürülmüştür (Ünal,Girginer,ay.). Bu mahallenin, o zamanlar yeni kurulan ve en az 25 adet tapınakla donatılan kentin güneyindeki Ağaçdenizi'nde olduğu sanılmaktadır. Kizzuwatna ile ilgili ayinlerden bazıları belki de bu Kizzuwatna Mahallesi'nde yapılıyor, böylece Hitit kralları her bayram için Kizzuwatna'ya gitmek zorunda kalmıyorlardı.

Tüm bu örnekler Kizzuwatna'da dinin oynadığı rolü ve Hititler açısından bunun anlamını ortaya koymaktadır. Hurriler yalnızca dinsel açıdan değil, bunun dışında dil, edebiyat, mitoloji, büyü, tıp, teknik aletler, silahlar ve kadın hakları gibi konularda da Hititler'e kültürel açıdan çok şey vermişlerdir. Kendi verdikleri kültür verileri yanında aynı zamanda Mezopotamya kültürünü de Hititler'e aktarmışlardır. Eski Babil çivi yazısının Hurriler üzerinden Hititçe'ye adapte olması bunun bir örneğidir (Ünal, 1997b: 23).

Kültürel ilişkilerin yanında bağımsız Hurri krallığı ile Hititler arasında yoğun siyasi ilişkiler de söz konusu olmuştur. Bunun Hititler açısından en büyük nedeni de daha önce belirtildiği gibi, Kizzuwatna'nın, Hititler açısından oldukça önem taşıyan Kuzey Suriye bölgesine giden yollar üzerinde yer almasıdır. Bölgeye yapılan seferler Hitit Devleti'nin kurucusu olarak bilinen I.Hattusili devrinde başlamaktadır. Bu devirden Orta Hitit Devleti'nin sonlarına veya I.Suppiluliuma'ya kadar (M.Ö.1400 veya M.Ö.1370) Kizzuwatna bağımsız bir devlet olarak kalmış ve birçok Hitit kralı bağımsız Kizzuwatna krallarıyla eşitlik esasına dayanan devlet anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalardan pek çoğu Hititçe ve Akadca olmak üzere Boğazköy arşivinde bulunmuştur. Bunlardan biri, Hitit kralı Hantili (II?) ve Kizzuwatna kralı Pariyawatri arasında yapılmıştır. Hantili'nin muhtemelen Isputashu'nun babası Pariyawatri ile yapmış olduğu bu anlaşmanın metni ele geçmemiştir. Ancak bu anlaşmanın varlığını bir kütüphane fişinden öğrenilmiştir (KBo 19.35,1). Diğer bir anlaşma da Hitit kralı Telipinu ve Kizzuwatna kralı Isputashu arasında gerçekleşmiştir (Laroche, 1971: 21). Isputashu ismine aynı zamanda 1936'da Tarsus-Gözlü Kule'de ele geçen hiyeroglifi ve çivi yazılı lejandı olan bir mühür üzerinde de rastlanmaktadır (Goetze, 1937: 287 vd). Bu mührün bir başka özelliği de, Kültepe Ib tabakasında ve Soloi-Pompeiopolis depo buluntusunda ele geçen iki mühürden sonra (Bittel, 1940: 183 vd; Goetze, 1957: 53), en eski hiyeroglifli mühür olmasıdır. Yapılan bir diğer anlaşma Hitit kralı Tahurwaili

(M.Ö.1480) ile Kizzuwatna kralı Eheya arasındadır (Otten, 1971: 59 vd ve Laroche,age, 26a). Anlaşma tabletinin üstünde Tahurwaili'nin mühür baskısı vardır ki, böyle bir baskı bir anlaşma metni üzerinde ilk defa karşımıza çıkmaktadır. Kizzuwatna ile Hititler arasındaki anlaşmalardan bir diğeri II.Zidanta (M.Ö.1440) ve Pilliya arasında olmuştur (KUB 36.108; Laroche,age, 25). Bu anlaşmadan, bir zamanlar Hatti ve Kizzuwatna arasında bir savaş yapıldığı ve bu sırada her iki tarafın sınır bölgesinde yer alan bazı kentlerinin tahrip edildiği anlaşılmaktadır (Bryce, 1998: 122). Hititler ve Kizzuwatna arasında yapılan son anlaşma ise II.Tuthaliya ve II.Sunassura arasındadır (KUB 34.1 + KBo 28.105, Laroche,age, 26; Meyer, 1953: 112 vdd.; Beckman, 1996: 12 vd.). Bu anlaşma Kizzuwatna ile yapılan ve eşitlik esasına dayanan son anlaşmadır. Bundan bir süre sonra Kizzuwatna artık Hitit askeri hakimiyeti altına girmiştir (Ünal, 2000b: 49-54; Karauğuz, 2002: 49-51).

ARKEOLOJİK VERİLERE GÖRE İKİ BÖLGE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

M.Ö.II. bindeki güç dengesi içinde Çukurova ile Ege arasında benzerlik kuran eserlerin bir kısmında, Hitit etkisinin izlerini görmek mümkündür. Belirttiğimiz gibi iki bölge arasında M.Ö.III. binde yoğun olan ilişkiler, Orta Tunç Çağı'nda kesilmektedir (Özgüç, 1964: 40).

Bunun en önemli nedeni kuşkusuz Hititler'in bölgedeki etkinliğidir. Orta Anadolu'nun sarp, dağlık ve ulaşılması güç bir yerinde kurulan bu devlet, kısa zamanda ekonomik ve kültürel açıdan var olmanın temelini o zamanlar uygarlığın odak noktası olan Mezopotamya dünyası içinde olduğunu kavramış, askeri işgal ve siyasi ilişkilerini bu bölgeye yöneltmiştir (Ünal, 2002: 123).

Hititler'in Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya taşıdığı bu amaçlarda, Çukurova Bölgesi konumu nedeniyle önemli rol oynamaktadır. Bahsettiğimiz gibi aynı dönemde Çukurova Bölgesi, 'Kizzuwatna' olarak isimlenen güçlü bir Hurri Krallığı'nı topraklarında barındırmıştır. Mursili'den sonraki iç kargaşalık ve savaşlar sırasında Anadolu'da güçlenen Hurri varlığı'nın eseri olan bu devlet, Hititler'i Kuzey Suriye'ye ulaştıran yolları kesmekle kalmamış, aynı zamanda Orta Anadolu içlerine kadar da yayılmıştır.

Hititler'in Çukurova üzerinden Kuzey Suriye'ye indiklerini kanıtlayan bir buluntu, Sirkeli Höyük' de tespit edilen kaya kabartmalarıdır. Kadeş Savaşı'nda Hitit kralı II.Muwatalli'nin II.Ramses karşısında galip geldiği savaş sonrasında buraya yapılmıştır (**Res.1**) (Hrouda, 1997a: 91 vd; Hrouda, 1997 b: 292).

Bölgedeki merkezlere ait Orta Tunç Çağı tabakalarından ele geçen gerek seramik, gerekse küçük buluntular, bölgenin Suriye ve Orta Anadolu bağlantısını ortaya koymaktadır (Bk: Goldman, 1956: 165, 282-283, 234, 242; Garstang, 1953: 210). Bu dönemde Ege'de yer alan merkezlerle benzerlik taşıyan buluntuların sayısı ise oldukça azdır ve bunlar hemen her bölgede yaygın kullanım gören eserlerdir (Bk: Goldman,age, 285, 320-321, 323).

Tarsus-Gözlü Kule buluntularının ortaya koyduğu üzere bölgede, OTÇ sonu GTÇ I dönemi başlangıcında büyük bir değişiklik söz konusu olmamış, ancak Orta Anadolu tiplerinin sayısal üstünlüğü artmıştır (Goldman,age, 349).

M.Ö.1650-1450 arasına tarihlenen GTÇ I döneminin sonları Tarsus-Gözlü Kule’de yaklaşık Suriye’ye kadar yayılan Hitit İmparatorluk Çağı’nın başlarına denk gelmektedir.

J. Mellaart, seramikte Tarsus-Gözlü Kule ve diğer Çukurova kentlerinde gözlenen Anadolu etkili unsurların, Konya Ovası üzerinden alınmış olduğunu savunmaktadır (Mellaart, 1958: 339). D. H. French tarafından Göksu Vadisi’nde yapılan yüzey araştırması sonuçları da bunu desteklemektedir (French, 1965: 186, 192). Niğde-Ulukışla yakınlarında yer alan Porsuk Höyük’ün GTÇ tabakaları, bu etkinin Kilikya kapıları aracılığı ile Çukurova’ya uzanmış olduğunu ortaya koyan buluntular vermiştir (Dupre, 1983: 41-42).

Gülek Boğazı’na yaklaşık 50 km. uzaklıkta bulunan Porsuk Höyük’ün V. tabakasında çok sayıda kaliteli Hitit malzemesi ele geçmiştir. Kilikya kapılarına hükmeden stratejik bir konumda yer alan bu yerleşim olasılıkla bir Hitit garnizonu tarafından işgal edilmiştir. Beycesultan’a 500-600 km. uzaklıkta yer alan bu höyük, güneybatı Anadolu kültüründe önemli boşlukları dolduracak gibi görünmektedir (Mellaart-Murray, 1995: 94). Ayrıca Sunassurra Antlaşmasının II.Tuthaliya dönemine tarihlendirilmesi doğru ise, bu anlaşmada geçen ve genellikle Porsuk Höyük ile eşitlenen Saliya şehri, imparatorluğun başından beri, Kizzuwatna’ya geçişte önemli bir rol oynamış olmalıdır (Karauğuz, 2002: 48). Bu çalışma sırasında Beycesultan ile Tarsus-Gözlü Kule ve Mersin-Yümüktepe GTÇ seramikleri arasında diğer merkezlere göre daha yoğun benzerlikler olduğu gözlenmiştir. Bu verilere dayanarak Tarsus-Gözlü Kule ve Mersin-Yümüktepe malzemesinin Beycesultan malzemesine olan benzerliğinde Porsuk Höyük’ün ve Konya Ovası’na hakim Kilise Tepe’nin konumu önemli bir role sahip görünmektedir.

GTÇ IIa dönemi sırasında, bölge Hititler’in tam kontrolü altına girmiştir, ancak Hitit krallarının bu gücü ne zaman tam olarak ele geçirdikleri bilinmemektedir (Goldman, 1956: 350). GTÇ II evresinin başından GTÇ IIB evresine değin süren Hitit işgali, M.Ö.13.yy.’ın son çeyreğinde işgalcilerin yol açtığı büyük yangınlar ve zararlar nedeniyle sona ermiştir.

GTÇ IIB’de, bölgeye batıdan gelen ve ‘Deniz İnsanları’ olarak tanımlanan bir istila olmuştur. İstilacılar, Hititler’in güçlerinin zirvesinde oldukları Tarsus-Gözlü Kule’nin Hitit tabakasına son derece zarar vermiştir. Bu insanların beraberinde getirdikleri Miken stilindeki çanak çömleğin stil karakterine bakıldığında, istilanın Merneptah döneminde Mısır’da gerçekleşen büyük istila ile hemen hemen aynı dönemde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır (Goldman,a.y).

Bu dönemde Ege ile bağlantı kurulabilecek eser grubu bölgede ele geçen Miken seramikleridir. Daniel’a göre; Tarsus-Gözlü Kule’de ele geçen Miken seramikleri, Mikenai ve Tryns’de üretilen Miken seramiği ile aynı hamurdan yapılmış olup, Tarsus-Gözlü Kule’de bulunan seramiğin çoğu Argolis Bölgesi’nden ithaldir. Kıta Yunanistan’dan ithal edilmeyen Miken seramiği ise, ya yerel olarak ya da Doğu Akdeniz’de bulunan bir merkezde üretilmiştir (Goldman,age, 206-207).

Tarsus-Gözlü Kule’de ele geçen Miken seramiğinin tüm karakterleri, Kıbrıs ve diğer Kilikya kentlerinden ele geçen malzemelerle birbirine benzer olarak bağlantı kurmaktadır. Bu seramiklerde asıl özellik spirallerin yaygınlığıdır, özellikle antitetik olarak düzenlenen spiral bezeme yoğundur (Bk: Mountjoy, 1986; Mountjoy, 1999; Mountjoy, 2005; Özgünel, 1996). Tarsus-Gözlü Kule’de çizgisel düzenleme ve

Res.2'de görülen düzenlemelerin papiruslu grubu bu bölgeye özgüdür (French, 1975: 73).

Çukurova'da Gözlu Kule dışında Miken seramiği ele geçen kazısı yapılan yerleşmeler arasında Yümüktepe, Kilisetepe, Kinet Höyük ve Kazanlı Höyük yer almaktadır. Bu yerleşmeler dışında Seton-Williams tarafından 1951 yılında yapılan yüzey araştırmasında Ceyhan-Vesli Höyük, Çitnoğla Çiftlik Höyüğü, İslamkadı Çiftlik, Soyalı Höyük, Hesigin Tepe ve Yüreğir-Gavurköy yerleşmelerinde de Miken seramik parçalarının varlığından bahsedilmektedir. **Hrt.7'**de Akdeniz Dünyasındaki Miken seramiğinin geniş yayılım alanı içinde Çukurova'da sayıları çok fazla olmayan Miken seramiklerinin görüldüğü alanlar da belirtilmiştir (Seton-Williams, 1954: 121 vd; Latacz, 2001: 54: harita yeniden düzenlenmiştir).

Miken seramiğinin Orta Anadolu'daki bazı merkezlerde görülmesi, Çukurova aracılığı ile olmuştur. Maşat Höyük'de Kuzeybatı Suriye veya Çukurova aracılığı ile Kıbrıs'dan ithal edilmiş Miken kapları ele geçmiştir (Özgüç, 1978: 127-128, Lev.83-84, Lev.D.1). Ayrıca Hitit Ülkesi'ni Doğu Toroslar üzerinden Çukurova'ya bağlayan tabii dağ yolu üzerinde yer alan Fraktin'de de, son yapı katının enkazı içinde Miken IIIC'ye ait bir üzengili testi bulunmuştur (diğer eserler için bk: Özgüç, 1955: 295 vd). Hititler'in Kuzey Suriye'yi hakimiyeti altında tuttıkları sürece, kuzeybatı Suriyeli veya Çukurovalı tüccarların aracılığı ile Miken kaplarının veya Suriye kökenli diğer eserlerin Orta Anadolu'ya, Güney Pontus Bölgesi'ne getirilmiş olmaları şaşırtıcı değildir (Özgüç, 1982: 31).

Aslında Grek denen bu seramik türü Çukurova'ya Batı Anadolu-Ege'den de gelmemiştir; sadece Hitit Devleti'nin yıkılması ve diğer siyasi olaylardan sonra değişen ekonomik koşullar altında Kıbrıs ile kurulan ticari ve ekonomik ilişkilerin bir sonucudur (Sherratt-Crouwel, 1987: 325 vd; Sherratt, 1994: 35 vd; Sherratt, 1998: 292 vd; ayrıca bk: Ünal-Girginer,ay.). E. Gjerstad (Gjerstad, 1934: 155 vd) ve Seton-Williams (Seton-Williams,ay.) tarafından derlenen Çukurova'daki yüzey araştırmalarında seramiklerin yeniden incelenmesi ve değerlendirilmesi, Miken seramiğinin tüm Kilikya Ovasını etkilemediği gibi, bölgenin asla Ege etkisi altında da kalmadığını göstermiştir (Salmeri, 2003: 265 vd; Salmeri-D'Agata, vd. 2002: 39 vd).

Çukurova'nın GTÇ mimari yapıları Hitit özelliklerini yansıtmaktadır. Mersin-Yümüktepe'nin bu evresi Hitit savunma sisteminin varlığı ile önem kazanır. Bu sistem Hattusa'daki savunma sistemiyle benzerlikler taşımaktadır (Naumann, 1998: 266). Tarsus-Gözlu Kule yapıları da, bir avlu etrafına yerleştirilen oldukça küçük odalardan oluşan ve benzerlerine Alaca Höyük gibi yerleşmelerde de rastladığımız Anadolu tipinde bir mimari yapıya sahiptir (Goldman, 1956: 44). Ayrıca GTÇ Ila'ya tarihlenen Hitit Tapınağı, büyük boyutu ve planıyla Hitit başkentinin iyi bilinen tapınaklarının planına uygun olarak inşa edilen en iyi örneklerden biridir (Goldman,age, 49). Hitit mimarisinden farklı olarak, Gözlu Kule'deki teras sistemini ise Mycenae'dekilerle karşılaştırmak mümkündür (Goldman,age, 47-48).

SONUÇ

Ege Bölgesi, M.Ö.II. binyılı içinde genel olarak Kıta Yunanistan ve adaların etkisindeki bir kültür içinde gelişim göstermiştir. M.Ö.II. binin ikinci yarısında Batı Anadolu'ya gelen Miken kolonileri bu bölgede etkisini göstermiş, aynı zamanda bu

koloniler Doğu Akdeniz'e kadar uzanmıştır. Doğu Akdeniz'e uzanan yollar üzerinde yer alan Çukurova Bölgesi'nde zaman zaman bu dönemin Egeli ithal seramiklerine rastlamak mümkündür. Konumu dolayısıyla bu seramiklerin Anadolu'nun iç kesimlerine taşınmasını yine bu bölge sağlamıştır. Ancak, Çukurova Bölgesi'nde Miken Kolonizasyonlarının varlığını savunmak, bölgedeki kısıtlı kazıya (Gözlükule (Goldman, 1956; Özyar, 2005: 8 vd), Yümüktepe (Garstang, 1953; Sevin-Caneva, vd. 2000: 91 vd), Soli (Yağcı, 2001: 159 vd), Sirkeli (Hrouda, 1997a: 91 vd), Kinet Höyük (Gates, 1999: 303 vd; Gates, 2000: 77 vd; Gates, 2001: 137 vd; Gates, C.2001: 265 vd), Kilise Tepe (Postgate, 1996: 419 vd; Postgate, 1997: 441 vd) göre zordur; yüzey araştırmalarının (Gjerstad, 1934: 155 vd; Seton-Williams, 1954: 121 vd; Özgen-Gates, 1993: 387 vd; Hrouda, 1998: 427 vd; Girginer-Girginer, vd. 2006: 293 vd) az sayıdaki verileri de zaten çok kesin sonuçlar ortaya koyamamaktadır (bk: Ünal-Girginer, baskıda; bu durum haklı olarak bir araştırmacı tarafından da vurgulanmıştır: Arslan, 2001: 1 vd; Arslan, 1998). Bunun dışında Ege Bölgesi'ndeki kazılarda Liman Tepe (Günel, 1999b: 41 vd; Erkanal-Günel, 1997: 231 vd), Baklatepe (Özkan-Erkanal 1998), Panaztepe (Erkanal, 1990: 139 vd; Erkanal, 1998: 455 vd), Troia (Blegen-Caskey, vd. 1953; Korfmann, 1995: 1 vd), Miletos (Niemeier-Niemeier, 1997: 189 vdd), Çeşme-Bağlararası (Erkanal-Karaturgut, 2004: 153 vd) da şimdiye kadar Çukurova'ya ait olabilecek bir seramik ve diğer buluntuya rastlanılmamıştır.

M.Ö.II. binyıl süresince her iki bölge arasındaki ilişkileri tam anlamıyla ortaya koymak için, bahsedilen bölgelerdeki kazı, yüzey araştırması ve özellikle de yayınların önümüzdeki yıllarda artmasıyla mümkün olabilir. Bunun dışında Kizzuwatna arşivlerinin ortaya çıkarılması ve Batı Anadolu'da yazılı belgelerin bulunması bu ilişkilerin açığa çıkarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu belgeler gün ışığına çıktığında her iki bölge arasındaki organik bağlar ve ilişkilerin boyutları daha iyi anlaşılacaktır.

Bununla beraber Çukurova olarak tanımladığımız bölge, konumu gereği çevre kültürlerin birbiriyle olan ilişkilerinde aracı rolü üstlenmiştir. Bölgede çeşitli merkezlerde ele geçen Kıbrıs süt çanakları, Suriye, Mısır, Filistin etkili seramik ve küçük buluntular bunun en önemli göstergeleridir. Çukurova, bu etkilerin Anadolu'nun iç kısımlarına taşınmasında da önemli bir role sahiptir. Ancak, M.Ö.II. binyılda ilişkilerinde esas yönü Batı Anadolu'dan ziyade, Orta Anadolu ve Kuzey Suriye-Filistin kültür bölgeleridir.

KAYNAKÇA

- Arslan, N.1998:** *Kilikya Bölgesi Demir Çağı Seramiği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Hazırlanmış, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- Arslan, N.2001:** "Kilikia Bölgesinde Grek Kolonizasyonu", *Olba IV*, 1-17.
- Bazin, M.1991:** "Le pays des Taşeli (Cilicie Trachée): les apports de la géographie actuelle a la compréhension de l'occupation antique", *ANAN I*, 243-252.
- Beckman, G.1996:** *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta.
- Bittel, K.1940:** "Der Depotfund von Soloi-Pompeiopolis", *ZA(NF) 12*, 183-205.
- Blegen, C.W.-Caskey, J.L. vd. 1953:** *Troy. The Sixth Settlements*, Princeton.
- Bryce, T.1998:** *The Kingdom of the Hittites*, Oxford.
- Bryce, T.2003:** *The Luwians*, (Ed:H.C.Melchert), HdO 68, Leiden.

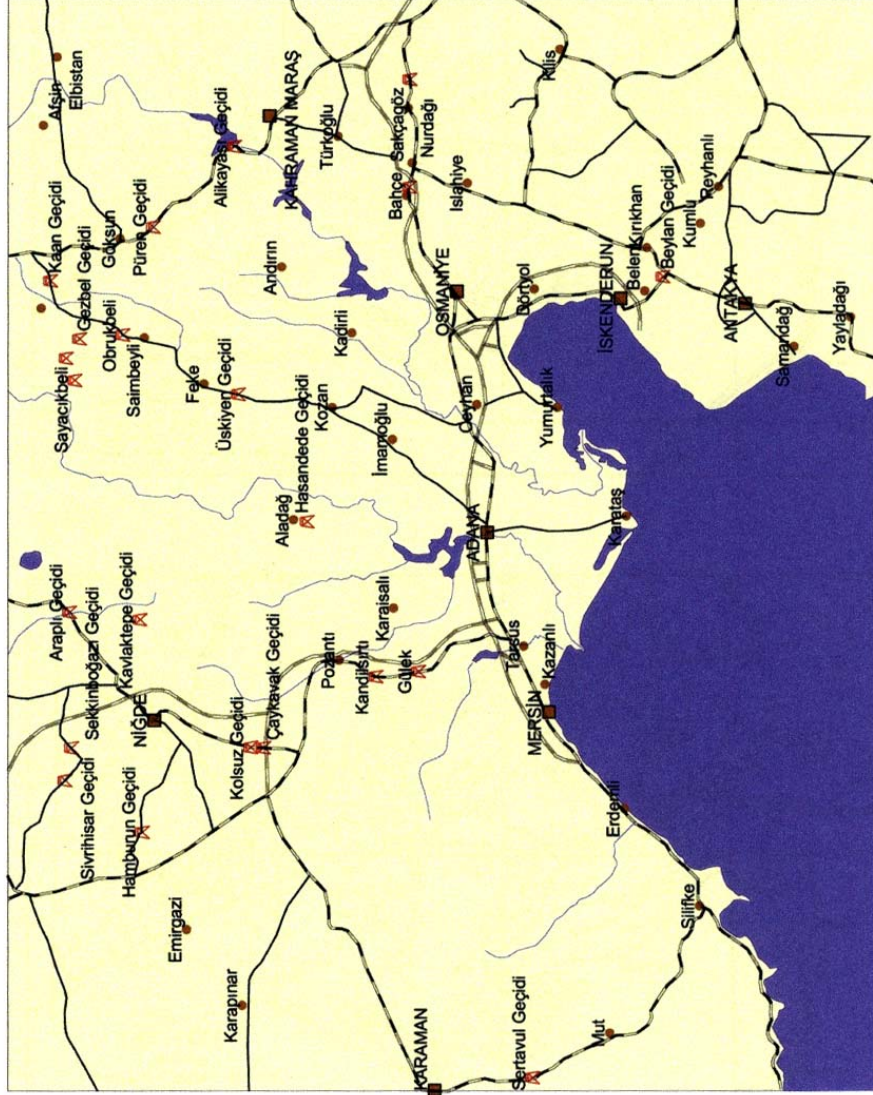
- Bryce, T.R.1974:** “Some Geographical and Political Aspects of Mursilis Arzawa Campaign”, *AS XXIV*, 103-116.
- Çapar, Ö.1981-1982:** “Ahhiyawa Sorunu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi 14*, 387-413.
- Darkot, B.-Tuncel, M.1988:** *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul.
- del Monte, G.F.-Tischler, F.1978:** *Die Orts-und Gewaessernamen der Hethitische Texte*, RGTC VI, Wiesbaden.
- Dupre, S.1983:** *Porsuk I: La Ceramique de L’age du Bronze et de L’age du Fer*, Paris.
- Erinç, S.1955:** *Orta Ege Bölgesinin Jeomorfolojisi*, Ankara.
- Erkanal, A.1990:** “Panaztepe Kazısının Tarihsel Açından Değerlendirilmesi”, *X.TTKong. I*, 139-146.
- Erkanal, A.1998:** “1996 Yılı Panaztepe Kazıları Sonuçları”, *XIX KST I*, 455-466.
- Erkanal, H.-Günel, S.1997:** “1995 Liman Tepe Kazıları”, *XVIII. KST I*, 231-259.
- Erkanal, H.-Karaturgut, E.2004:** “2002 Yılı Çeşme-Bağlararası Kazıları”, *25.KST 2*, 153-164.
- Erzen, A.1940:** *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig.
- Forlanini, M.1998:** “The Geography of Hittite Anatolia in the Light of the Recent Epigraphical Discoveries”, *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, (Çorum 16-22 Eylül 1996), Ankara, 217-222.
- French, D.H.1965:** “Prehistoric Sites in the Göksu Valley”, *AS XV*, 177-201.
- French, E.1975:** “A Reassessment of the Mycenaean Pottery at Tarsus”, *AS XXV*, 53-77.
- Garstang, J.1941:** “Arzawa ve Lugga Memlekelerine Ait Bir Harita”, *Bulleten V/17*, 17-34.
- Garstang, J.1942:** “A.Goetze, Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geograpyh”, *JNES I*, 233-238.
- Garstang, J.1943:** “Hittite Military Roads in Asia Minor. A Study in Imperial Strategy with a Map (Plate XVIII)”, *AJA XLVII*, 35-62.
- Garstang, J.1953:** *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*, Oxford.
- Gates, C.2001:** “Research in Late Bronze Age and Iron Age Cilicia: Whence and Whither?”, *Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö.2.Binyıl-M.S.4.y.y.)*, Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri, Varia Anatolica XIII, (Eds: E. Jean-A.M. Dinçol vd.), Paris, 265-268.
- Gates, M.H.1999:** “Kinet Höyük in Eastern Cilicia: A Case Study for Acculturation in Ancient Harbours”, *OLBA II/II*, I.Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, 303-312.
- Gates, M.H.2000:** “Kinet Höyük (Hatay, Turkey) and MB Levantine Chronology”, *Akkadica 119-120*, 77-101.
- Gates, M.H.2001:** “Potmarks at Kinet Höyük and the Hittite Ceramic Industry”, *Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö.2.Binyıl-M.S.4.y.y.)*, Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri, Varia Anatolica XIII, (Eds: E. Jean-A.M. Dinçol vd.), Paris, 137-157.
- Georgacas, D.J.1971:** *The Names for the Asia Minor Peninsula and a Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames*, Beiträge zur Namensforschung. Neue Folge, Verbindung mit Ernst Dickenmann und Alexandra Jürgen Untermann, (Ed:R. Schützeichel), Heidelberg.

- Girginer, K.S.2000:** “Tepebağ Höyük (URU Adaniya) Kizzuwatna Ülkesinin Başkenti Miydi?”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S. Koz-E. Artun), İstanbul, 70-85.
- Girginer, K.S.2004:** “2002 Yılı Adana İli ve Çevresi Yüzey Araştırmaları (Tufanbeyli) ve Kizzuwatna Araştırmaları I”, *21.AST I*, 311-324.
- Girginer, K.S.2005:** “Kizzuwatna Araştırmaları Projesi: 2002 Yılı Adana ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları ve Kummanni- Comana İlişkileri”, *Acts of the Vth International Congress of Hittitology*, Çorum Eylül 02-08 2002, Ankara, 377-404.
- Girginer, K.S.-Girginer, Ö.O. vd. 2006:** “2004 Yılı Adana ve Kayseri Yüzey Araştırmaları (Sarız ve Kozan)”, *23.AST 2*, 293-308.
- Gjerstad, E.1934:** “Cilician Studies”, *RA 6/III*, 155-203.
- Goetze, A.1928:** *Madduwattas*, (MVAeG XXXVIII), Leipzig.
- Goetze, A.1937:** “Remarks on the Epigraphic Material Found at Tarsus in (1936)”, *AJA XLI/2*, 287-288.
- Goetze, A.1940:** *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven.
- Goetze, A.1957:** *Kulturgeschichte Kleinasiens*, Handbuch der Altertumswissenschaft III/2, München.
- Goetze, A.1962:** “Cilicians”, *JCS 16*, 48-58.
- Goldman, H.1956:** *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, from the Neolithic through the Bronze Age*, Vol.II, Princeton.
- Göney, S.1976:** *Adana Ovaları I*, İstanbul.
- Greaves, A.M.2003:** *Miletos, Bir Tarih*, (çev:H.Ç. Öztürk), İstanbul.
- Gurney, O.R.2001:** *Hititler*, (Çev:P.Arpaçay), Ankara.
- Günel, S.1999a:** *Panaztepe II: M.Ö.2.Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, Ankara.
- Günel, S.1999b:** “Vorbericht über die mittel-und spaetbroezezeitliche Keramik von Liman Tepe”, *Ist.Mitt. 49*, 41-82.
- Gürbüz, K.1997:** “Seyhan ve Ceyhan Delta’larının Kronolojik Evrimi ve Bunların Kıyı Değişimine Etkileri”, *Yerbilimleri 30*, 175-189.
- Hawkins, J.D.1998:** “Tarkasnawa King of Mira ‘Tarkondemos’, Boğazköy Sealing and Karabel”, *AS 48*, 1-131.
- Hrouda, B.1997a:** “Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse auf dem Sirkeli Höyük/Südtürkei von 1992-1996”, *Ist.Mitt. 47*, 91-150.
- Hrouda, B.1997b:** “Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse auf dem Sirkeli Höyük: Südtürkei von 1992-1995”, *KST XVIII I*, 291-311.
- Hrouda, B.1998:** “Survey in der Umgebung von Sirkeli Höyük 1994”, *Fs.H.Çambel, Light on Top of the Black Hill, Studies Presented to Halet Çambel*, (Eds:G. Arsebük,M.J. Mellink,vd.), İstanbul, 427-433.
- Jasink, A.M.1995:** *Gli stati neo-ittiti. Analisi delle fonti scritte e sintesi storica*, Studia Mediterranea 10, Pavia.
- Karauğuz, G.2000:** *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö.II. Binde Orta Anadolu’nun Güney Kesimi*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Karauğuz, G.2002:** *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Anlaşma Metinleri*, Konya.
- KBo:** *Keilschrifttexte aus boghazkoi*. Wissenschaftliche Veröffentlichungender Deutschen Orient-Gesellschaft. Leipzig, 1916-

- Knudtzon, J.A.1908-1915:** *Die el-Amarna-Tafeln I*, Leipzig.
- Korfmann, M.1995:** “Troia-Ausgrabungen 1994”, *St Tr* 5, 1-35.
- Kosak, S.1981:** “Western Neighbors of the Hittites”, *Eretz-Israel XV*, 12-16.
- Kronasser, H.1966:** *Etymologie der Hethitischen Sprache*, Wiesbaden.
- KUB:** *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*. Staatlich Museen zu Berlin, Vorderasiatische Abteilung, Berlin, 1921-
- Laroche, E.1971:** *Catalogue des Textes Hittites*, Paris.
- Laroche, E.1972:** “Catalogue des Textes Hittites, Premier Supplement”, *RHA XXX*, 94-133.
- Latacz, J.2001:** “Bati’daki Büyük Komşu. Yunanlar Troia Hakkında Ne Biliyorlardı?”, *Düş ve Gerçek Troia*, İstanbul, 54-57.
- Lebrun, R.2001:** “Kummanni et Tarse, deux Centres Ciliciens Majeurs”, *Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö.2.Binyıl-M.S.4.y.y.)*, Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri, Varia Anatolica XIII, (Eds:E. Jean-A.M. Dinçol vd.), Paris, 87-94.
- Lemaire, A.1991:** “Recherches de topographie historique sur le pays de Qué (IXe-VIIIe siècles av. J.-C.)”, *ANAN I*, 267-275.
- Macqueen, J.G.1986:** *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor*, London.
- Magie, D.1950:** *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century Christ, I-II*, Princeton.
- Marin, J.A.B.2001:** *Die Orts- und Gewässernamen der Texte aus Syrien im 2. Jt. v. Chr.*, RGTC XII/2, Wiesbaden.
- Mellaart, J.1954:** “Preliminary Report on Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey”, *AS IX*, 175-240.
- Mellaart, J.1958:** “Second Millennium Pottery from the Konya Plain and Neighbourhood”, *Belleten XXII/87*, 311-345.
- Mellaart, J.1959:** “Archaeological Survey of the Konya Plain”, *AS IX*, 31-33.
- Mellaart, J.1962:** “The Late Bronze Age Monuments of Eflatun Pınar and Fasillar Near Beyşehir”, *AS XII*, 111-117.
- Mellaart, J.1993:** “The Present State of ‘Hittite Geography’”, Aspect of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of N.Özgüç, (Eds:M.J. Mellink-E. Porada vd.), Ankara, 415-422.
- Mellaart, J.-Murray, A.1995:** *Beycesultan: Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects, Vol. III, Part II*, Ankara.
- Mellink, M.J.1986:** “The Early Bronze Age in West Anatolia”, *The End of the Early Bronze Age in the Aegean*, (Ed.G.Cadogan), Leiden. 139-152.
- Mellink, M.J.1989:** “Anatolian and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age”, *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, (Eds:M.J.Mellink-N.Özgüç vd), Ankara, 319-331.
- Mellink, M.J.1992:** “Anatolian Chronology”, *Chronologies in Old World Archaeology*, (Ed.R.W.Ehrich), Chicago-London, 207-220.
- Mellink, M.J.1998:** Anatolia and the Bridge from East to West in the Early Bronze Age”, *Tüba-Ar I*, 1-8.
- Meyer, G.1953:** “Zwei neue Kizzuwatna-Verträge”, *MIO I*, 109-124
- Mountjoy, P.A.1986:** *Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to Identification*, SMA LXXIII, Gothenburg.
- Mountjoy, P.A.1999:** *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, 2 Cilt, Rahden.

- Mountjoy, P.A.2005:** “The Mycenaean Pottery from the 1934-1939 Excavations at Tarsus”, *Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project*, (Ed:A. Özyar), İstanbul, 83-134.
- Naumann, R.1998:** *Eski Anadolu Mimarlığı*, (Çev:B. Madra),Ankara.
- Neumann, G.1979:** “Zum Namen Kilikien”, *Fs.P.Meriggi*, Pavia, 429-437.
- Niemeier, B.-Niemeier, W.-D.1997:** “Milet 1994-5, Projekt “Minoisch-Mikenisches bis Protogeometrisches Milet”: Zielsetzung und Grabungen auf dem Stadionhugel und am Athenatempel, *AA*, 189-248.
- Olmstead, A.T.1922:** “Near East Problems in the Second Pre-Christian Millenium”, *JEA VIII*, 223-232.
- Otten, H.1971:** “Das Siegel des hethitische Grosskonigs Tahurwaili”, *MDOG 103*, 59-66.
- Özgen, İ.-Gates, M.H.1993:** “Report on the Bilkent University Archaeological Survey in Cilicia and the Northern Hatay : August 1991”, *X.AST*, 387-394.
- Özgüç, N.1955:** “Fırakdin Eserleri”, *Belleter XIX/75*, 295-300.
- Özgüç, T.1964:** “Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *Anadolu VII*, 23-42.
- Özgüç, T.1978:** *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara.
- Özgüç, T.1982:** *Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, Ankara.
- Özgünel, C.1996:** *Mykenische Keramik in Anatolien*, Asia Minor Studien 23, Bonn.
- Özkan, T.-Erkanal, H.1998:** Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi. İzmir.
- Özyar, A.2005:** “Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project”, *Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project*, (Ed:A.Özyar), İstanbul, 8-47.
- Peschlow-Bindokat, A.2002:** “Die Hethiter am Laotmos. Eine hethitischluwische Hieroglypheninschrift am Surat kaya (Beşparmak/Westtürkei)”, *Antike Welt 33*, 211-215.
- Postgate, J.N.1996:** “Kilise Tepe 1994 A Summary of the Principal Results”, *XVII.KST I*, 419-431.
- Postgate, J.N.1997:** “Kilise Tepe 1995 A Summary of the Principal Results”, *XVIII.KST I*, 441-456.
- Salmeri, G.2003:** “Processes of Hellenization in Cilicia”, *Olba VIII*, 265-293.
- Salmeri, G.-D’Agata, A.L. vd. 2002:** “Cilicia Survey 2000”, *19.AST 2*, 39-44.
- Seton-Williams, M.V.1954:** “Cilician Survey”, *AS IV*, 121-174.
- Sevin, V.-Caneva, I. vd. 2000:** “Yumuktepe Kazısı ve Çevre Araştırmaları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, (Ed:O. Belli), İstanbul, 91-96.
- Sherratt, E.S.1994:** “Patterns of Contact Between the Aegean and Cyprus in the 13th and in the 14th Centuries BC”, *Kypr.Arch. 3*, 35-43.
- Sherratt, E.S.1998:** “Sea People’ and the Economic Structure of the Late Second Millennium in the Eastern Mediterranean”, *Mediterranean Peoples in Transition. Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*, (Eds:S. Gitin vd.), 292-313.
- Sherratt, E.S.-Crouwel, J.H.1987:** “Mycenaean Pottery from Cilicia in Oxford”, *OJA 6*, 325-352.
- Starke, F.2001:** “Milattan Önce İkinci Bin Yılın Güç Dengesi İçinde Troia. Wilusa Ülkesinin Tarihi”, *Düş ve Gerçek Troia*, İstanbul, 34-45.

- Ünal, A.1974:** *Hattusili III, Hattusili bis zu seiner Thronbesteigung, Teil 1: Historischer Abriss, Teil 2: Quellen und Indices*, THeth 3 ve 4, Heidelberg.
- Ünal, A.1991:** “Two People on Both Side of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other?”, *Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st Millennium B.C.*, *BMECCJ IV*, 16-44.
- Ünal, A.1997a:** “Zur historischen Geographie von Kizzuwatna und Lage von Sirkeli-eine Bilanz”, *Ist.Mitt.* 47, 143-150.
- Ünal, A.1997b:** “Hurriler; Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler”, *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları 6*, 11-35.
- Ünal, A.2000a:** “Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşdığı İsimler ile Fiziki ve Tarihi Coğrafyası”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S. Koz-E. Artun), İstanbul, 18-41.
- Ünal, A.2000b:** “Adana'da Kizzuwatna Krallığı, Taş Devrinden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S. Koz-E. Artun), İstanbul, 43-69.
- Ünal, A.2001:** “Batı Cephesinde Ne Var Ne Yok? Miken-Anadolu ve Ahhiyawa-Aka İlişkilerinde Son Durum”, *Günışığında Anadolu, Fs C.Bayburthuğlu, İstanbul*, 244-256.
- Ünal, A.2002:** *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul.
- Ünal, A.2003:** *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul.
- Ünal, A.-Girginer, K.S.Baskıda:** *Kilikya-Çukurova, En Eski Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Çukurova'nın Tarihi, Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi, Kraliçe Puduhepa ve Kent Rehberi Ekleriyle Birlikte*.
- Voigtlaender, W.1975:** “Die mikenische Stadtmauer in Milet einzelne Wehranlagen der spaeten Bronzezeit”, *Ist.Mitt.* 25, 17-34.
- Wiseman, J.D.1953:** *The Alalakh Tablets*, London.
- Yağcı, R.2001:** “The Importance of Soli in the Archaeology of Cilicia in the Second Millennium”, *Kilikia: Mekanlar ve Yerel Güçler (M.Ö.2.Binyıl-M.S.4.y.y.)*, Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri, *Varia Anatolica XIII*, (Eds:E. Jean-A.M. Dinçol vd.), Paris, 159-165.

Harita 1

Çukurova Bölgesinde Yer Alan Geçitler

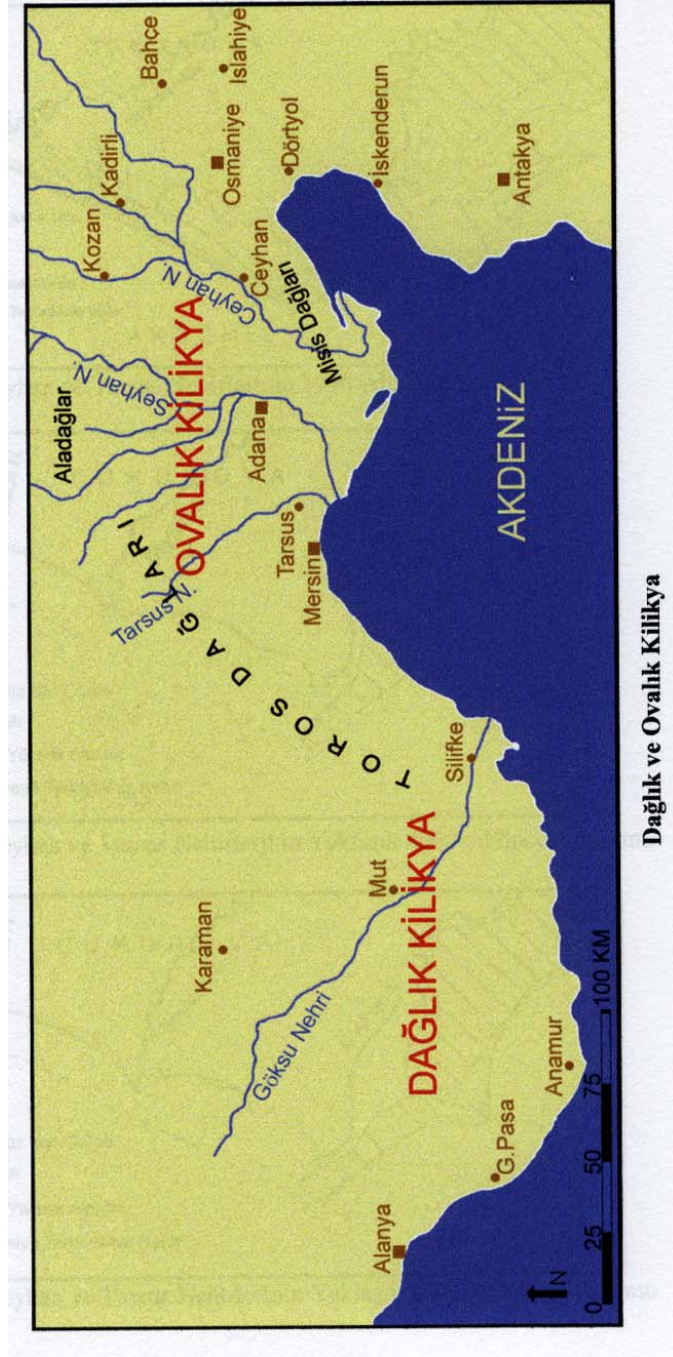

Harita 2

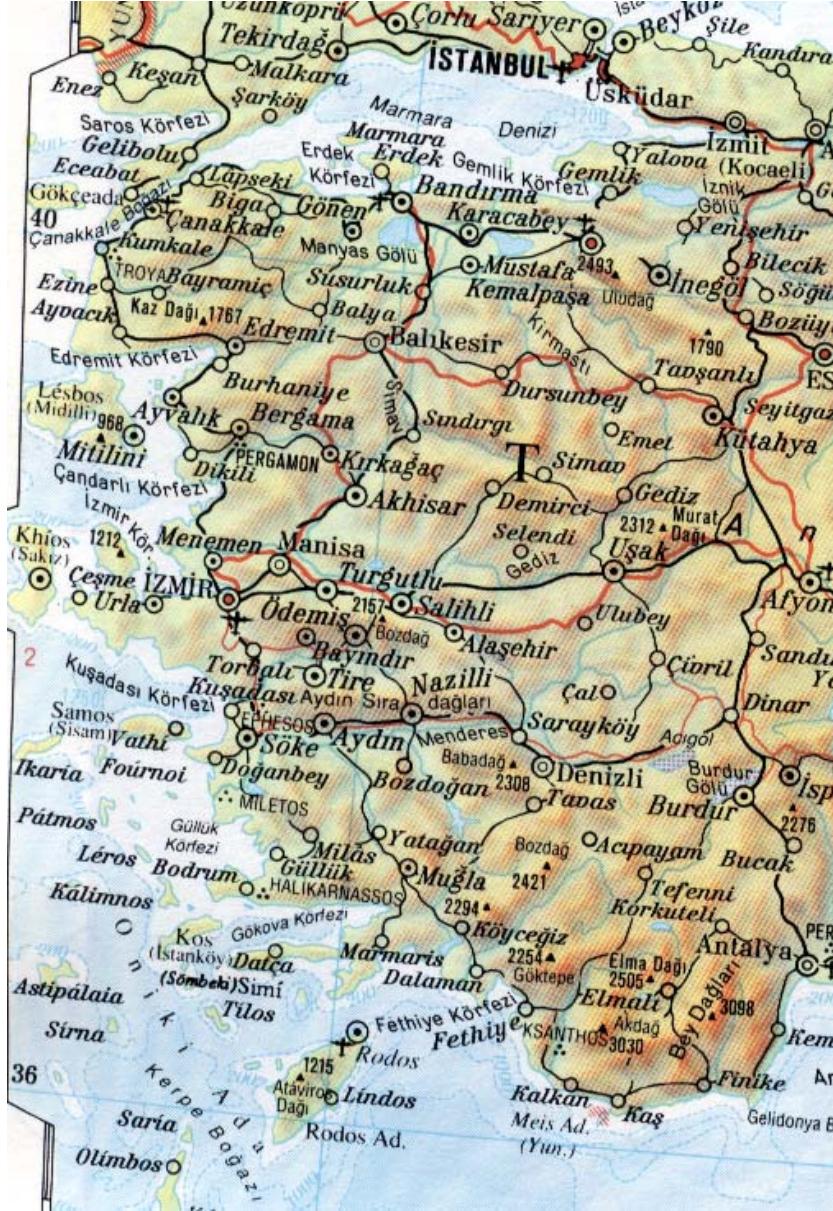

M.Ö. II. BİNDE ÇUKUROVA ve ÇEVRESİ

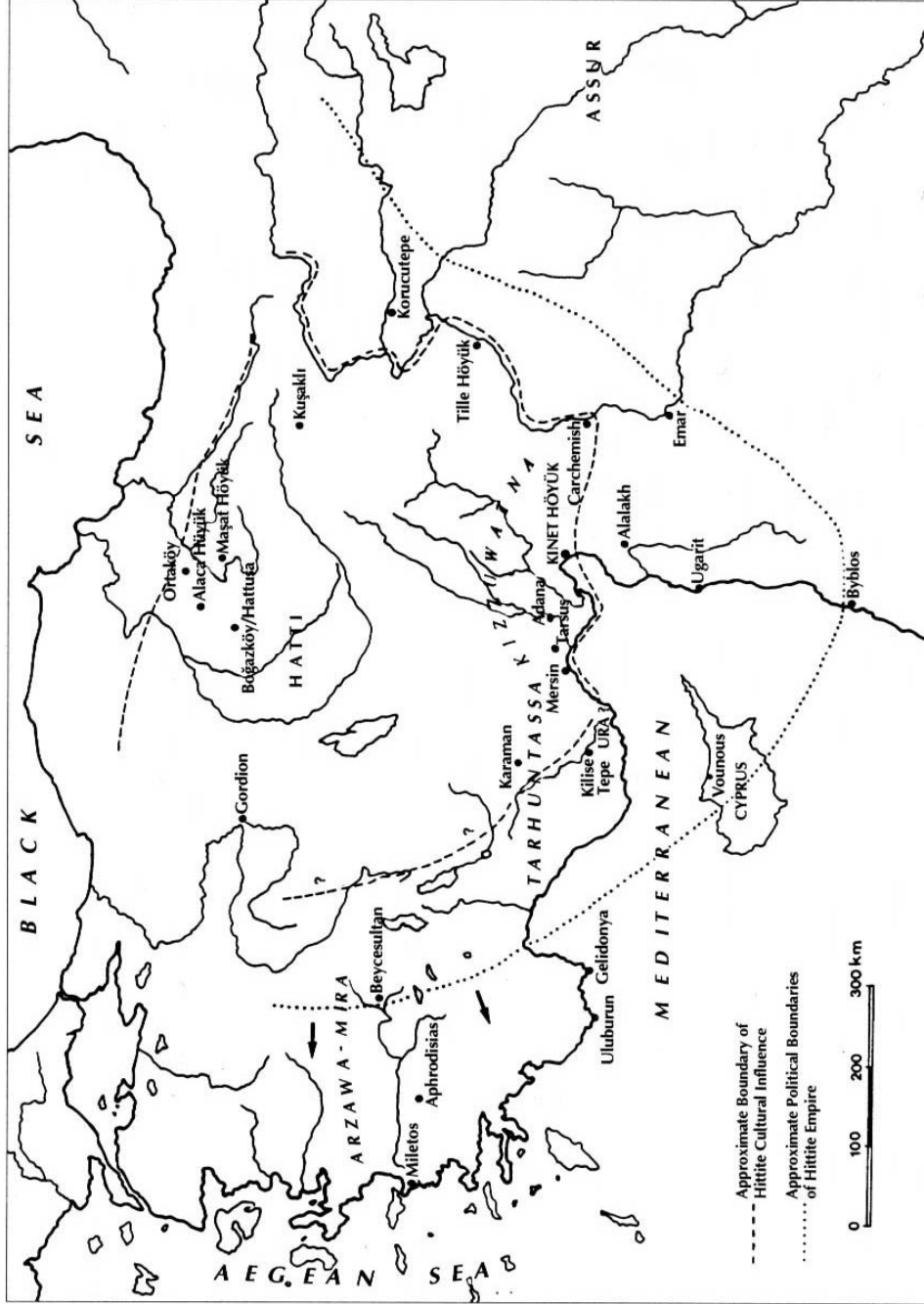
Harita 3

Harita 4

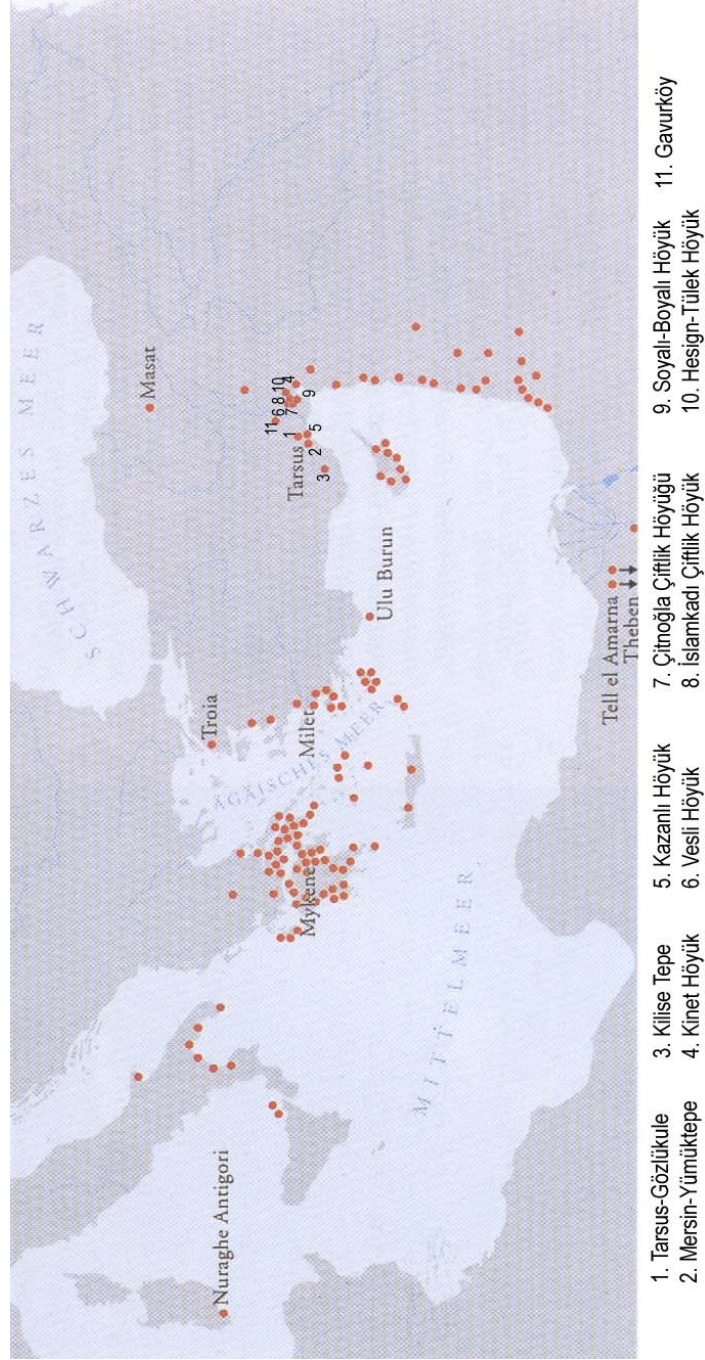

Harita 5

Gates 2001s.149 fig.1'den alınmıştır

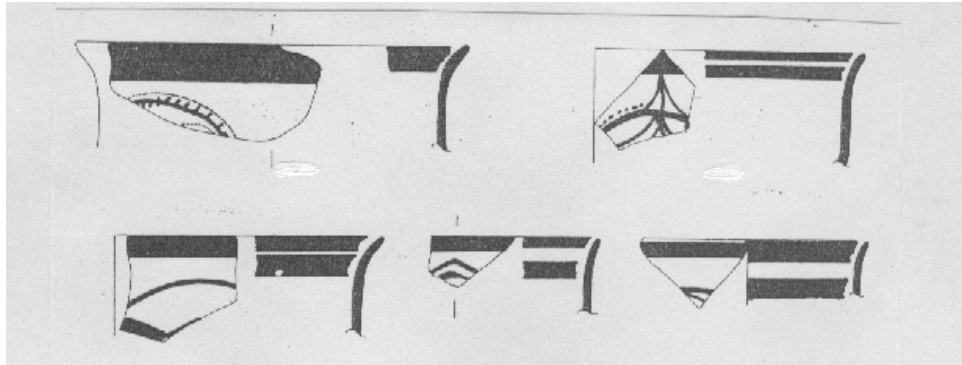
Harita 6

Harita 7

Resim 1

Resim 2